

Desatero kázanie božie

Keywords: triadic principle, exempla, framing, prologue, epilogue, stanzettas
Klíčová slova: triadický princip, exempla, zarámování, prolog, epilog, strofetty

Abstract

Satirical work *Desatero kázanie božie* from the 14th century is based on triadic principle, there are three examples of minor offence, the work consists of twelve architectonic units etc. The composition contains examples and as for the architectonics it is framed by a prologue and an epilogue. The text recorded in continuo tends to partial stanzettas.

Satirické dílo *Desatero kázanie božie* ze 14. století je založeno na triadickém principu, jsou zde tři ukázky drobného provinění, dílo se skládá z dvanácti architektonických celků. Skladba je prostoupena exempli a je architektonicky zarámována prologem a epilogem. Text zaznamenaný *in continuo* naznačuje tendenci k dílčím strofettám.

České písemnictví 14. století je již natolik rozvětvené a obsáhlé, že přichází i s početnou satirickou poezií. Dokonce, podle zachovaných rukopisů, dvojí – jedna její vrstva se objevuje v tzv. *Hradeckém rukopise*, druhá pak dostala označení *Smilova škola* (podle Smila Flašky z Pardubic). *Hradecký rukopis* obsahuje texty různého druhu – od sakrálních legendických látek (*Legenda o svatém Prokopu*) až po látky satirické, k nimž patří *Desatero kázanie božie* a *Satiry o řemeslnících*. Pozoruhodné je především *Desatero kázanie božie*, veršovaná satira mířící proti mravním prohřeškům. Její tvůrce v ní ukazuje, jak jsou v soudobé společnosti porušovány jednotlivé příkazy biblického desatera. Skladba je poměrně rozsáhlá, zahrnuje 1196 veršů, verše jsou osmislabičné a sdruženě rýmované. Básník, jako u většiny

textů tohoto období, je neznámý.¹ Skladba s největší pravděpodobností pochází ze šedesátých let 14. století.

Desatero je zahájeno prologem a uzavřeno epilogem. Mezi ně vložil básník deset různě rozsáhlých kázání. Tématem prologu je božský původ desatera – Bůh je předá Mojžíšovi (Mojzesovi) napsány na dvou kamenných deskách.

V každém kázání básník uvádí tři příklady prohřešků proti jednotlivým příkázáním. Toto architektonické rozvržení vymezil autor na začátku prvního příkázání (v. 37–40):

Nejmějte Boha jiného,
kromě tvorce silného.
Proti tomu trój lid činí,
jímž svú duši velmi črní.²

Uvedené ustanovení o třech druhích prohřešků proti desateru je důsledně a zákonitě v celé skladbě dodržováno. Stěžejní princip skladby je tedy triadický. Triadičnost, ternarita, trichotomie byla ve středověku běžná, zdaleka nejen v umění. Číslo tři bylo zjevným odkazem k Nejsvětější Trojici boží. Triadický princip se promítá do celkové architektiky *Desatera*, které spolu s prologem a epilogem zahrnuje dvanáct architektonických jednotek, což je násobek čísla tři. Stejně tak triadický (trojčlenný) je i titul skladby. Triadický princip je nepřímou napovězen už v prologu, v němž Bůh předává Mojzesovi kamenné desky s desaterem. Mojzesovo jméno padne totiž v prologu třikrát – verš 13, 16 a 22. A obdobně je tomu i se jménem Stvořitelovým, vyskytuje se v prologu šestkrát, tj. v podobě násobku – verš 3,

¹ F. M. Bartoš se domnívá, že by jím mohl být Johlín z Vodňan (*Básník Rukopisu hradeckého*, „Jihočeský sborník historický“ 17, 1948, s. 1–6).

² Cituji z Hrabákovy edice *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy* (Hrabák (ed.) 1962). Editor píše slovo *Buoh* zásadně s malým písmenem, přidržuji se v tomto případě psaní božího jména s velkým písmenem, jak je v rukopise a jak činil Hrabák ve své předchozí edici *Desatera v Staročeských satirách* (Hrabák (ed.) 1947). Fotomechanické vydání *Hradeckého rukopisu* připravil Bohuslav Havránek (Praha: Cimelia Bohemica, 1969).

15, 17, 21, 24 a 27. Jméno boží se v něm objevuje ve dvojí podobě – v tvaru *Buoh* a *tvořec*. Je přitom pozoruhodné, že první a poslední označení Boha se vyskytuje pouze na začátku a na konci prologu (v. 3 a 27), kdežto nepřímé označení pak mezi oběma krajními jmény. *Desatero* tak zahrnuje vedle zjevných triád také triády skryté, utajené a nezjevné. Bezprostřední spojitost obou podob božího jména je podtržena hned na začátku prvního kázání, kde jsou obě její verze dány do nejtěsnější souvislosti (v. 37–38):

Nejmějte Boha jiného,
kromě tvorce silného.

Důraznějším způsobem se triadický princip projevuje v šestém přikázání (6 = 2 x 3). Ve verších 305–308 je zmínka o ženách, jež porazily statečné muže:

any jsou přemohly čsného
krále Davida mocného,
Salomona přemoudrého
a Samsona přesilného.

V třetím přestupku šestého přikázání básník podává trojí výčet hříšníků, jenž je nejen shodně stylizován (*Ty jsú*), ale mají rovněž shodný rozsah, pouze poslední se poněkud prodlužuje (v. 365–376):

Ty jsou pravé zahradnicě,
všech ďáblův dobré ščepnicě;
božie ščepy vytrhují
a ďáblóm jě přesazují.
Ty jsou ďáblovi měši,
jimiž ďábel velmi spieší
oheň smilstva rozdýmati
a mladým zlý příklad dáti.
Ty jsou horší než kacieři.
Doslvědči-liť, každý mi uvěří:
kacieř přida, kdež neznám jest,
dvě létě nebo tři tajen jest...

Básník se ve svých argumentech často uchyluje k příběhům, exemplům, jež vkládá do svých kázání. První historka se vyskytuje již

v prvním kázání, zcela příznačně v jeho třetím varování. Jde o exemplum o opilém hráči, které má dvacet veršů (v. 91–110).

Obdobná exempla jako v prvním kázání obsahuje přikázání šesté a deváté. Šesté kázání zahrnuje dvě historky – o jednom bláznovi, jež má osm veršů (v. 317–324) a o chytré kuplíře (svódnici), která patří k nejrozsáhlejším, zahrnuje 192 verše (v. 393–584). V devátém přikázání se posléze vyskytuje povídka o zlém sousedovi, která má 44 verše (v. 1069–1112).

Vedle ucelených exemplů zahrnuje *Desatero*, konkrétně sedmé přikázání, historky, jež mají výlučně dialogickou podobu (v předchozích rovněž probíhala promluva, ale neměla určující, převažující charakter). Rozvitější jsou v tomto kázání tři – o dobrém sedlákovi, kmeti (v. 667–736), o zlém zpovědníkovi (v. 757–792) a o jednom kaplanovi (v. 843–868).

Triadický princip je nejplněji rozehrán v exemplu o dobrém sedlákovi (kmeti) v sedmém kázání. Třikrát v něm činí vladyka nátlak na sedláka, aby něco rozdál (nakonec sám vyzíská dva voly). Při druhém náporu sedláka vladykovi sděluje, že svůj majetek rozdělí na tři díly (v. 701–712):

Tot' chcu učiniti, pane,
však sě přes mú vůli stane:
Najprvé dám za svú duši
v kněží modlitvu a ve mši
svého sbožie třetinu,
aby za mú za vši vinu
k laskavému Hospodinu
vzdával svú modlitvu věrnú.
Druhú čiest, ženo, jměj sobě,
tuť jáz otdávaji tobě;
třetí dám přátelóm chudým,
to vše, pane, s svědečstvim tvým.

V jedné historce se tak nacházejí dvě trojiny.

Exempla sedmého kázání mají vysloveně dialogický ráz, kdežto zbývající spíše povídkový. Josef Hrabák o jejich charakteru praví:

[...] básník nedovede děj anekdoty do konce: jakmile anekdota splní svůj ilustrační úkol, autor ji opouští, nedovypravuje ji, jde dále (Hrabák 1947, s. 13).

Jako příklad uvádí příběh o kuplířce (svódnici). O něm to nepochybně platí, stěžuje však o všech, zejména dialogické historicky sedmé kázání mají tendenci k zakončení (v dialogických se totiž hovoří a nekonečně), u povídkových příběhů je tendence opačná.

S dvojí podobou a výskytem exemplů v textu *Desatera* je tomu podobně jako s dvojí podobou božího jména v jeho prologu a epilogu (*Buoh, tvořec*).

Výjimečné postavení má v *Desateru* sedmé kázání – je nejrozsáhlejší a důsledně propracované, zahrnuje 454 veršů a tři rozměrná exempla. Výsostné postavení tohoto kázání má svůj sociální základ, neboť požadavkem nekráť nepřímo promlouvá o společenské vrstvě, za níž autor hovoří a její práva hájí. Jde o měšťanskou třídu, zejména o její střední vrstvu, která se ve 14. století nejen domáhá svých práv, ale také se společensky a ekonomicky zajišťuje. Z tohoto prostředí nepochybně pocházel i tvůrce skladby. Sociální vazba, tak poměrně zjevná v sedmém kázání, se s větší nebo menší intenzitou projevuje v rozsahu celého díla.

Prolog zahrnuje 34 verše, epilog 38. Jejich rozsah naznačuje, že epilog je organickou součástí *Desatera* a že jeho autor je shodný. Josef Hrabák o shodném autorovi pochybuje, byť má epilog také stejný veršový rozsah (osmislabičný) jako prolog. Podle Hrabáka „původcem této skladbičky byl zřejmě jiný básník“ a zastává názor, že „jde o skladbu samostatnou“ (Hrabák (ed.) 1947, s. 6). Toto mínění překvapuje už proto, že všichni editoři *Desatera* je vždy publikovali spolu s epilogem – počínaje Václavem Hankou a konče dvojí edicí právě Josefa Hrabáka (Hanka 1817, Hrabák 1947, Hrabák 1962). Obdobně postupovali editoři *Výboru z literatury české* z roku 1845 a Adolf Patera (*Výbor...* 1845, Patera 1881). Jedinou výjimku představuje edice Jana Vilikovského, jež jako jediné epilog nezahrnuje, nutno ovšem dodat, že jde o edici čtenářskou (Vilikovský 1942).

O bezprostřední příslušnosti epilogu k *Desateru* svědčí jeho obsah – představuje resumé, celkové shrnutí skladby.

Pro prolog byl příznačný trojí výskyt jména Mojzesova a šesterý jména božího. Jistá obdoba prostupuje i epilog, v němž se boží jméno objevuje třikrát (v. 1165, 1191 a 1196). Verš 1196 je zároveň explicitem: *tak se k Bohu přiblížíte*. Odkaz na Boha v explicitu svědčí nejen o završenosti skladby, ale nepřímo spolu s frekvencí jeho jména rovněž o tom, že autor epilogu je shodný s autorem *Desatera*. Synonymum *tvorč* se v epilogu vyskytuje pouze jednou.

Prolog a epilog tvoří architektonické zarámování skladby, které přispívá k její uzavřenosti a kompaktnosti. Existence této stavební složky je logická a nezbytná stejnou měrou jako byla i v dobových kázáních.

Desatero kázanie božie není rozděleno do strof, celá skladba je v rukopise zaznamenána in continuo, doslova jako prozaický text. Novodobí editoři vydělují jednotlivá kázání, při jejich různé délce, někdy nadměrné, jde o rozvržení dosti povšechné. Přesto z textu vysvítá básnickova dílčí architektonická tendence, jež míří k čtyřveršovým a šestiveršovým strofettám. Národným příkladem pro šestiveršové strofetty může být začátek třetího kázání (v. 139–156):

Tretie kázanie božie jest,
slyš chudý i ten, jenž má čest:
Pomněte svaté dni čistí
a jě v čistotě světití.
Proti tomu trój lid činí,
jímž se proti Bohu viní:

Prví, jenž v svátky dělají,
proto jim vždy kněžie lají;
druzí v svaté dni hříechy plodie
a kátí se jich nerodie;
třetí v svaté časy hrají
a na svaté nic netbají.

Lépe by bylo orati
než v neděli tancévati:
vězte, ktož rád tancují,
ti své tělo ofěrují

děblu i všechny své údy,
když proň činie také trudy.

Ideálně, tj. bezezbytku, jsou strofetty rozvrženy v epilogu o 38 verších:

6 – 4 – 6 – 6 – 4 – 4 – 4 – 4

Jiný příklad strofettového členění představuje výše citovaná trojice hříšníků z šestého přikázání, v němž je naopak uplatněn čtyřveršový rozsah. Sklon k strofettovému dělení je pro text *Desatera* poměrně příznačný, není však jednoznačný. Stroftetová tendence je totiž od počátku narušována výraznou tendencí kazatelskou. O této tendenci a o příbuznosti s kázáními Milíčovými a Waldhauserovými se zmiňuje už Antonín Havlík (Havlík 1906, s. 255–261). Václav Chaloupecký rozšířil tuto dvojici o Matěje z Janova (Chaloupecký 1912, s. 1–6). Jan Vilikovský navázal na předchozí podněty, jmenoval rovněž Waldhausera a Milíče a dodal:

Také oni obracejí se především proti lakotě, zhýralosti a rozmařilosti i přepychu v oděvu a jídle, a můžeme bezpečně soudit, že náš básník přejal velkou část svého materiálu přímo z kazatelských pomůcek, ne-li rovnou z kázání (Vilikovský 1942, s. IV).

Kázání a kazatelské pomůcky byly tedy podnětem i jistým omezením, omezením při důslednější výstavbě textu. Uvedené tvrzení je ovšem relativní, poněvadž záznam v *Hradeckém rukopisu* není nepochybně prvopis. Autor prvopisu by totiž stěží zapsal veršovaný text jako prózu *in continuo*, jako důkaz viz fotoreprodukcii záznamu *Podkoního a žáka a Sváru vody s vínem* v Hrabákově edici *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy* (Hrabák (ed.) 1962, obrázek č. 8 a 11), kde jsou obě skladby zapsány jako veršované.

Pro výstavbu *Desatera* jako satirického díla je příznačný triadický princip. Numerický princip tohoto druhu je častý také v milostné poezii této doby, výraznou měrou se podílí na tektonice *Závišovy písně*.

Do celostní podoby textu *Desatera* proniká nápadnější tendence k dílčím strofettám. Jde o jev vyskytující se v gotické poezii hojněji, a to nejen v tvorbě světské (např. v *Závišově písni*), tak v tvorbě sa-

krální (kupř. v *Legendě o svatém Prokopu*). V prokopské legendě se navíc vyskytuje obdobná tendence k čtyřslabičným a šestislabičným strofettám.

Tvaroslovná konfrontace s uvedenými dvěma skladbami je pozoruhodná tím, že se zde stýká a střetává trojí živel – satirický, sakrální a milostný. Svědčí to mimo jiné o tom, že jde o tektonické prostředky nejen obecnějšího rázu, ale také o prostředky stavebně účinné.

Tektonika *Desatera* získává posléze na působnosti také tím, že je budována na dvou stěžejních číslech – na desítce jako čísle dokonalosti a na trojce jako čísle zákonitosti.

Literatura

- H a n k a V. (ed.), 1817, *Starobylá skládanie I*, Praha.
- H a v l í k A., 1906, *V které době žil skladatel Rukopisu hradeckého*, „Časopis Musea království českého“ 80, s. 255–261.
- Hrabák J. (ed.), 1947, *Staročeské satiry*, Praha: Matice česká – Orbis.
- Hrabák J. (ed.), 1962, *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*, Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Chaloupecký V., 1912, *V které době žil skladatel Rukopisu hradeckého?*, „Český časopis historický“ 18, s. 1–6.
- Patera A., (ed.), 1881, *Hradecký rukopis*, Praha.
- Vilikovský J. (ed.), 1942, *Staročeské satiry*, Praha: Vyšehrad.
- Výbor z literatury české I*, 1845, Praha.